

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پایان نامه کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی

عنوان:

لهجه ورامین (پیشوا)

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر ایران کلباسی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر یحیی مدرسی

نگارش:

مریم عرب محمد حسینی

سال تحصیلی ۱۳۷۷-۷۸

فهرست مطالب

نشانه‌ها د

پیشگفتار ر

مقدمه

یک - موقعیت جغرافیایی، تاریخی، طبیعی و انسانی پیشوا ۱

دو - لهجه پیشوایی و سخنگویان آن ۲

فصل اول - بررسی آواشناختی و واجشناختی

۱-۱- واکه‌ها ۴

۱-۱-۱- واجهای واکه‌ای ۴

۲-۱-۱- واجگونه‌های واکه‌ای ۵

۳-۱-۱- واکه‌های مرکب (دوگانه) ۷

۴-۱-۱- واکه‌های میانجی ۸

۲-۱- همخوانها ۹

۹	۱-۲-۱- واجهای همخوانی
۱۱	۲-۲-۱- همخوانهای میانجی
۱۳	۳-۱- ساختمان هجا
۱۳	۴-۱- تکیه
۱۴	۵-۱- تفاوتهای آوایی بین این گویش و فارسی معیار
۱۵	۱-۵-۱- تفاوتهای همخوانی
۲۰	۲-۵-۱- تفاوتهای واکه‌ای

فصل دوم - صرف

۲۳	۱-۱- اسم
۲۳	۱-۱-۲- مفرد و جمع
۲۴	۲-۱-۲- معرفه و نکره
۲۵	۲-۱-۲- اضافه
۲۷	۴-۱-۲- نشانه‌ی ندا
۲۷	۲-۲- ضمیر
۲۷	۱-۲-۲- ضمایر شخصی
۲۹	۲-۲-۲- ضمایر اشاره
۳۰	۲-۲-۲- ضمایر اشاره تأکیدی
۳۰	۴-۲-۲- ضمایر متقابل
۳۰	۵-۲-۲- ضمیر مشترک
۳۱	۶-۲-۲- ضمایر پرسشی

۲۱ ۷-۲-۲- ضمائر مبهم
۲۲ ۳-۲- صفت
۲۲ ۱-۳-۲- صفت توصیفی
۲۲ یک - صفت ساده
۲۲ دو - صفت تفضیلی
۲۳ سه - صفت عالی
۲۳ ۲-۳-۲- صفت اشاره
۲۳ ۳-۳-۲- صفت اشاره تأکیدی
۲۴ ۴-۳-۲- صفت پرسشی
۲۴ ۵-۳-۲- صفت مبهم
۲۴ ۶-۳-۲- صفت تعجبی
۲۵ ۷-۳-۲- صفت عددی
۲۵ ۴-۲- عدد
۲۵ ۱-۴-۲- اعداد اصلی
۲۶ ۲-۴-۲- اعداد ترتیبی
۲۶ ۳-۴-۲- اعداد کسری
۲۶ ۵-۲- قید
۲۷ ۱-۵-۲- قید مکان
۲۷ ۲-۵-۲- قید زمان
۲۷ ۳-۵-۲- قید مقدار
۲۷ ۴-۵-۲- قید نفی

۳۸ قید پرسشی ۵-۵-۲
۳۸ قید حالت ۶-۵-۲
۳۸ قید کیفیت ۷-۵-۲
۳۹ قید تأکید ۸-۵-۲
۳۹ قید ترتیب ۹-۵-۲
۳۹ قید شک ۱۰-۵-۲
۴۰ قید استثناء ۱۱-۵-۲
۴۰ قید تمنا و آرزو ۱۲-۵-۲
۴۰ قید تعجب ۱۳-۵-۲
۴۰ قید تکرار ۱۴-۵-۲
۴۰ نقش نماها ۶-۲
۴۱ حروف اضافه ۱-۶-۲
۴۲ حروف ربط ۲-۶-۲
۴۳ اصوات ۷-۲
۴۴ فعل ۸-۲
۴۴ ۱-۸-۲ ستاک حال
۴۵ ۲-۸-۲ ستاک گذشته
۴۶ ۲-۸-۲ مصدر
۴۶ ۴-۸-۲ اسم مفعول (صفت مفعولی)
۴۶ ۵-۸-۲ وندهای تصریفی فعل
۴۷ یک - وند وجه

۴۸	دو - وند نمود
۴۹	سه - وند نفی
۴۹	چهار - وند شخصی
۵۰	۸۲-۶ انواع فعل از نظر زمان ، وجه و نمود
۵۰	یک - آینده
۵۰	دو - حال ساده (استمراری)
۵۱	سه - حال التزامی
۵۱	چهار - حال در حال انجام
۵۲	پنج - امر
۵۲	شش - گذشته
۵۳	هفت - گذشته استمراری
۵۴	هشت - گذشته نقلی
۵۴	نه - گذشته در حال انجام
۵۵	ده - گذشته دور (بعید)
۵۵	یازده - گذشته التزامی
۵۶	۸۲-۷ فعل سببی از نظر ساخت
۵۷	۸۲-۸ فعل مجهول از نظر ساخت
۵۷	۸۲-۹ افعال معین و شبه معین
۵۷	الف - افعال معین
۵۷	یک - بودن
۵۸	دو - داشتن

۵۸	ب - افعال شبه معین
۵۹	یک - خواستن
۶۱	دو - توانستن
۶۲	۱۰-۸-۲- فعل از نظر ساخت اشتقاقی
۶۲	یک - فعل ساده
۶۲	دو - فعل مشتق
۶۳	سه - فعل مرکب
۶۳	۱۱-۸-۲- پیشوندهای اشتقاقی فعل
۶۴	۱۲-۸-۲- انواع جزء غیر فعلی در فعل مرکب
۶۵	۹-۲- واژه‌های غیر فعلی از نظر ساخت اشتقاقی
۶۶	۱-۹-۲- پیشوندهای اشتقاقی
۶۷	۲-۹-۲- پسوندهای اشتقاقی

فصل سوم - نحو (ساخت جمله)

۷۲	۱-۳- انواع گروه در جمله
۷۲	یک - گروه اسمی
۷۳	دو - گروه قیدی
۷۳	سه - گروه فعلی
۷۳	۲-۳- جمله و اجزاء آن
۷۴	۳-۳- تطابق فاعل و فعل از لحاظ شخص و شمار
۷۴	۴-۳- جمله با فعل اسنادی

۷۵ ۵-۳- انواع مفعول
۷۵ ۶-۳- جای ضمائر شخصی پیوسته در جمله
۷۶ ۷-۳- انواع جمله از نظر تعداد فعل
۷۶ ۱-۷-۳- جمله ساده (بند)
۷۶ ۲-۷-۳- جمله مرکب
۷۶ یک - مرکب همپایه
۷۷ دو - مرکب ناهمپایه
۷۷ ۸-۳- جمله شرطی
۷۸ ۹-۳- انواع جمله از نظر وجه
۷۸ یک - جمله خبری
۷۸ دو - جمله پرسشی
۷۸ سه - جمله امری
۷۹ چهار - جمله التزامی
۷۹ ۱۰-۳- انواع جمله از نظر آهنگ
۷۹ یک - افتان
۸۰ دو - خیزان
۸۰ سه - خیزان افتان

ملحقات

۸۱ یک - تعدادی جمله
۸۸ دو - فهرست تعدادی از افعال ساده، مشتق و مرکب

۹۱	سه - فهرست واژگان
۱۰۴	اصطلاحات
۱۰۹	کتابشناسی

نشانه‌ها

الف - همخوانها :

خط آوانگار

خط فارسی

p

پ

b

ب

t

ت، ط

d

د

k

ک

g

گ

q

ق، غ

ʔ

ع، ء (همزه)

f

ف

v

و

s

س، ث، ص

z

ز، ذ، ض، ظ

š

ش

ž

ژ

x

خ

h

ح، ه

č

چ

ǰ

ج

r

ر

l

ل

m

م

n

ن

y

ی

ب - واژه‌ها:

i	ای، ی، ی
e	ا، یر، یر / د
e:	ا کشیده
æ	آ، آ، یر / د
æ:	آ کشیده
u	او، و
o	ا، ا، و
o:	ا کشیده
a	آ، آ
ey	ای
æy	آی
uy	اوی
oy	اوی
ow	او
ay	آی

ج - سایر نشانه‌ها:

φ	صفر
/	تکیه
/	یا
[]	نشانه آوانویسی و نیز صدای میانجی
//	نشانه واج نویسی
()	انتخاب آزاد
→	تبدیل می‌شود به...

پیشگفتار

پیشوا که در محدوده مرکزی شهرستان ورامین قرار گرفته، در دامنه جنوبی کوه‌های البرز واقع است. این شهر به دلیل وجود بقعه امامزاده جعفر که از فرزندان بلافصل امام موسی کاظم (ع) است، دارای بافت کاملاً مذهبی است. به دلیل نزدیکی به پایتخت مردم پیشرفت خوبی از لحاظ فرهنگی و اقتصادی داشته‌اند.

زبان مردم فارسی است با تفاوت‌هایی که آنرا تبدیل به یک لهجه محلی کرده است. توجه به زبان محاوره‌ای مردم پیشوا و بویژه روستاهای این شهر این تفاوت‌ها را نشان میدهد. بعنوان مثال آهنگ جملات تفاوت محسوسی با فارسی معیار دارد. البته قابل ذکر است که این لهجه مثل سایر لهجه‌های فارسی به مرور زمان به فارسی معیار نزدیکتر می‌شود. از لحاظ صرف و نحو نیز این لهجه تفاوت‌های اندکی با فارسی معیار دارد.

رساله حاضر علاوه بر بخش مقدمه شامل سه بخش است:

فصل اول شامل بررسی‌های آواشناختی و واج‌شناختی و فصل دوم و سوم به ترتیب شامل بررسی ساخت واژه و ساخت جمله می‌باشد. در پایان هم بخش ملحقات که شامل چند جمله و واژگان این لهجه می‌باشد آمده است و این جملات و واژگان از گفتار روزمره سخنگویان این لهجه برگرفته شده است.

در اینجا لازم میدانم از زحمات بیدریغ استاد گرامیم سرکار خانم دکتر ایران کلباسی که با راهنمایی‌های مدبرانه خود مرا در تهیه این رساله یاری نمودند و همچنین از لطف و حمایت استاد ارجمندم جناب آقای دکتر یحیی مدرسی که زحمت مشاورت این رساله را تقبل فرمودند نهایت سپاسگزاری و تشکر را بنمایم. توفیق روزافزون ایشان را از درگاه ایزد منان خواستارم.

مقدمه

یک - موقعیت جغرافیایی، تاریخی، طبیعی و انسانی پیشوا

پیشوا یکی از شهرهای تابع شهرستان ورامین است که در ۴۵ کیلومتری جنوب شرقی تهران و ۱۰ کیلومتری ورامین و در دامنه تپه‌های طبیعی واقع شده است. در لغت نامه دهخدا ذیل مدخل پیشوا چنین آمده است: پیشوا امامزاده جعفر قصبه‌ای جزء دهستان بهنام سوخته بخش ورامین است، سکنة آن فارسی زبان هستند و آب آنجا از قنات و محصولات آن غلات و صیفی، باغات و چغندر قند می‌باشد.

از شکل‌گیری منطقه پیشوا اطلاع دقیقی در دست نیست و به جز بقعة «امامزاده جعفر» بنای تاریخی دیگری در این شهر وجود ندارد. لیکن با توجه به وقف نامه «امامزاده جعفر» و سنه آن (۸۷۳ هـ. ق.) می‌توان تاریخ تأسیس آن را پیش از سال ۸۷۳ دانست.

این شهر در ۵۱ درجه و ۴۱ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۲۲ دقیقه عرض شمالی واقع شده است^۱ و ارتفاع آن از سطح دریا ۹۵۰ متر می‌باشد. این شهر همانطور که قبلاً ذکر شد در دامنه جنوبی کوه‌های البرز واقع شده و شیب دشت آن از شمال به جنوب کشیده شده است. شهرستان ورامین که شهر پیشوا در مرکز آن واقع شده در منطقه معتدله شمالی است و بطور کلی آب و هوای منطقه ورامین از نوع معتدل و خشک و در دشتهای آن از نوع نیمه صحرایی می‌باشد.

«اولین ساکنان پیشوا را تا قبل از مشروطیت «مشایخ» که از اعقاب، «شیخ

۱ - حسن اصلانی (۱۳۷۷)، ص ۱۰.

جنید» بودند تشکیل میدادند. ولی در اوایل سلطنت رضاشاه گذشته از گروهی لر و ترکمن که در این ناحیه اسکان گزیدند گروهی هم از روستاهای اصفهان، یزد و اردستان به این خطه روی آوردند»^۱.

دو - لهجه پیشوایی و سخنگویان آن

بر طبق آمار سرشماری عمومی در مهر ۱۳۶۵ شهر پیشوا دارای ۱۷۲۸۳ نفر جمعیت بوده است که بیش از نیمی از آنها را ساکنان روستاها تشکیل میداده‌اند. آمار جدید که در سرشماری سال ۱۳۷۵ بدست آمده است جمعیت کل ۲۹۸۸۴ نفر را نشان میدهد.^۲

طبق بررسی‌های به عمل آمده لهجه مردم ورامین و پیشوا و ری و تهران در گذشته یکی بوده است. بطورکلی چون ورامین معجونی از ترک، فارس، کرد و لر است می‌توان رگه‌هایی از آداب و معاشرت و اعتقادات شهرهای مختلف را پیدا کرد. از مردم پیشوا آن عده که ساکن روستاها هستند تقریباً این لهجه را حفظ کرده‌اند ولی ساکنان شهر کمتر از این لهجه استفاده می‌کنند، اگرچه افراد با سنین بالاتر هنوز با همین لهجه با هم صحبت می‌کنند.

نزدیکی این شهر با تهران و تأثیرپذیری این لهجه از فارسی تهرانی باعث شده روز بروز از رونق آن کاسته شود و این تأثیر مثل سایر لهجه‌های فارسی در واژگان خود را بیشتر نشان میدهد. مثلاً دیگر کسی از «گوش» به جای «کفش» استفاده نمی‌کند به جز افراد کهنسال در روستاها.

۲ - حسن اصلانی (۱۳۷۷)، ص ۲۴.

۱ - سعید وزیری (۱۳۵۸)، ص ۳۵.

دربارهٔ این لهجه بررسی‌های مختصری انجام گرفته که در بخش منابع
خواهد آمد.

فصل اول - بررسی آواشناختی و واج شناختی

واحدهای زنجیری را معمولاً براساس طرز تولید و طبیعت آوایی شان به دو طبقه بنیادی تقسیم می‌کنند: یکی طبقه واکه‌ها و دیگری طبقه همخوانها.

۱-۱- واکه‌ها

اگر واکه به کمک ارتعاش تار آواها در حنجره تولید می‌شود درگذر خود از اندامهای گویائی به آن چنان مانعی برخورد نکند که در نتیجه آن، آوای تازه‌ای بر آن افزوده شود، آن را واکه می‌گوییم.

۱-۱-۱- واجهای واکه‌ای

واکه‌هایی که در این لهجه ارزش واجی دارند، مانند فارسی استاندارد، ۶ عدد هستند که آنها را در جفت‌های کمینه نشان می‌دهیم:

یک - /i/

/i/ واکه‌ای است پیشین، بسته، گسترده: Jīn (جین)، ōn (آنجان).

دو - /e/

/e/ واکه‌ای است پیشین، نیم باز، گسترده: me (من)، ma (ما).

سه - /æ/

/æ/ واکه‌ای است پیشین، باز، گسترده: ræxt (لباس)، ræxt (ریخت).

چهار - /u/

/u/ واکه‌ای است پسین، بسته، گرد: cuq (چوب)، cāq (چاق).

پنج - /o/

/o/ واکه‌ای است پسین ، نیم باز ، گرد: boxčē (بقچه)، baxčē (باغچه).

شش - /a/

/a/ واکه‌ای است پسین ، باز ، گرد: kart (کارد)، kært (کرت).

۱-۱-۲- واجگونه‌های واکه‌ای

در این لهجه علاوه بر واجگونه‌هایی که در فارسی معیار وجود دارند واجگونه‌هایی هستند که در فارسی معیار وجود ندارند ولی در فارسی محاوره‌ای میتوان آنها را یافت:

یکه - [e:]

[e:] واجگونه /e/ و گونه کشیده آن است که با حذف همخوانی از مجاورت

[e] (معمولاً h یا ?) بوجود می‌آید:

فارسی معیار	ورامینی
تهران	te:ran
اعتیاد	?e:tiyad
شعر	še:r

حذف همخوان مجاور [e] در این لهجه همیشه باعث کشش آن نمی‌گردد:

چهل	čhel	čel
سید	seyyed	sed

باید توجه گردد که در مثال اخیر همخوان y حذف شده است.

از طرفی در پایان واژه کشش [e:] گاهی حذف می‌گردد:

دد	deh	de
----	-----	----

mowqe	mowqe?	موقع
		دو - [æ:]

[æ:] واجگونه /æ/ وگونه کشیده آن است که معمولاً با حذف همخوانی (h یا ?) از مجاورت آن بوجود می‌آید:

ورامینی	فارسی معیار	
?æ:l	?æhl	اهل
mæ:bube	mæhbube	محبوبه
mæ:lum	mæ?lum	معلوم
næ:na	næ?na	نعنا
sæ:di	sæ?di	سعدی

در واژه‌های زیر [æ:] با حذف همخوان غیرمجاور خود بوجود آمده است:

bæ:l	bæ:l?	بلع
šæ:m	šæm?	شمع

در پایان واژه کشش [æ:] گاهی حذف می‌گردد:

dæ:/dæ	dæh	ده
punzæ:/punzæ	panzdæh	پانزده

و نیز در میان واژه‌گاه این حذف انجام می‌گیرد:

zæ:feron/zæferon	zæ?færan	زعفران
------------------	----------	--------

سه - [o:]

[o:] واجگونه /o/ وگونه کشیده آن است که معمولاً با حذف همخوانهای h،

? یا w (در واکه مرکب ow) از مجاورت آن بوجود می‌آید:

zo:r	zohr	ظهر
mo:tæræm	mohtæræm	محترم
to:lid	towlid	تولید
mo:tæbær	mo?tæbær	معتبر
ro:qæn/ruqæn	rowqæn	روغن
[o:] در پایان واژه گاهی به [o] تبدیل می‌گردد:		
boro:/boro	borow	برو
و نیز در میان واژه گاهی این تبدیل صورت می‌گیرد:		
mo:qe/moqe	mowqe?	موقع

۱-۱-۳- واژه‌های مرکب (دوگانه)

در این لهجه ۶ واژه مرکب به ترتیب زیر وجود دارد:

[ow]:	xow	خواب
[oy]:	hoy	هُی (صوت)
[æy]:	pæynĴ	پنج
[ay]:	maytabe	ماهی تابه
[ey]:	?arey	آری
[uy]:	muyræg	مویرگ

ایجاد واژه [ow] در لهجه پیشوایی غالباً از ابدال یکی از همخوانهای [b]، [v]

یا [f] بوجود می‌آید:

gow	gav	گاو
-----	-----	-----

xow

xab

خواب

?owsar

?æfsar

افسار

۱-۱-۴-واکه‌های میانجی

در این لهجه مانند فارسی معیار در مرز دو واژگ، بین دو همخوان مجاور، واکه‌ای تولید می‌شود که به آن واکهٔ میانجی گفته می‌شود. واکه‌های میانجی در این لهجه شامل انواع زیرند:

[æ]: مانند me:r-[æ]bon (مهربان)

[e]: مانند Jon-[e]væɾ (جانور)، pay[e]dar (پایدار)، ?as[e]mon (آسمان)

[i]: مانند huš-[i]yar (هشیار)

در نمودار زیر واکه‌های این لهجه نشان داده می‌شوند. لازم به یادآوری است که از این واکه‌ها تنها ۶ واکه (a, o, u, æ, e, i) ویژگی واجی دارند:

پیشین - گسترده

پسین - گرد

